

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury ta mystetstva Ukrainy – *The Central State Archive of Literature and Art of Ukraine* (Ukraine TSDAMLM), fund 1, description 2, case 590.

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy – *The Central State Archives of Public Organizations of Ukraine* (TsDAGO of Ukraine). Fund 1, description 23, cases: 4961, 4962; description 24, case 1880.

Vazhnaya zadacha mirnogo vremeni. (1945). *Pravda*, September 2, p. 1. [in Russian].

Vytiah z «Doshky poshany». (1947). *Perets*, 1. [in Ukrainian].

XIII zid LKSMU. (1946). *Radianska Ukraina*. December 11, p. 1. [in Ukrainian].

Yakyi Sava – taka y slava! (1946). *Perets*, 14. [in Ukrainian].

Yakyi Sava – taka y slava! (1946). *Perets*, 19–20. [in Ukrainian].

Yeremieieva, K. (2018). *Byty satyroiui: zhurnal «Perets» v sotsiokulturnomu seredovyshchi Radianskoi Ukrainy*. Kharkiv: Rarytety Ukrainy. [in Ukrainian].

Zid komsomolu Ukrainy. (1949). *Radianska Ukraina*, February 19, p. 1. [in Ukrainian].

УДК 94:316.3]+[331.101.3:655.3.066.24](47+57) «1980/1991»

ПІЗНЬОРАДЯНСЬКА ТРУДОВА ЕТИКА: ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ ПОЛІТИЧНИЙ ПЛАКАТ

Остапчук Олена

(Відділ освіти Покровської міської ради)

Одним із важливих ідеологічних постулатів радянського суспільства була теза трудової етики, в якій «кожен мав право на працю, але ніхто не мав право не працювати». У пізньорадянську епоху смислове та практичне наповнення цього твердження істотно змінюється. Процес споживчої революції, яка активно освоювала простори радянського буття, диктував свої правила та формував нові уявлення про працю. В пізньорадянській системі організації трудових відносин матеріальні мотивації систематично ігнорувалися, морально-етичні стимули для працівника стояли на задньому плані, а примусові радянська держава вже не могла використовувати так, як за часів мілітаризації економіки 1930-х рр. Тобто мова йшла про повну атрофію основ радянського культу Праці.

Політичний плакат, який повинен був стати яскравим прикладом становлення нової радянської інженерії середини 1970–1980-х рр. та сприяти стабілізації ситуації, не виконував покладеної на нього ідеологічної функції та поставав як слабка форма індоктринації радянських смислів.

Ключові слова: пізньорадянська епоха, трудова етика, плакат, споживча революція.

Late Soviet labor ethics: look through a political poster

Ostapchuk Olena

(Department of Education of Pokrovsk City Council)

One of the important ideological postulates of Soviet society was the thesis of labor ethics, in which «everyone had the right to work, but no one had the right not to work». In the era of semantic and practical filling of this statement is significantly changing. The process of the consumer revolution, which actively mastered the expanses of Soviet existence, dictated its rules and formed new ideas about labor. In the late Soviet system of organization of labor relations, material motivation was systematically ignored, moral and ethical incentives for the worker were in the background, and the forced Soviet state could no longer be used as it was during the militarization of the economy of the 1930s. That is, it was a complete atrophy of the bases of the Soviet cult of Labor.

The political poster, which was supposed to be a vivid example of the formation of a new Soviet engineering from the mid-1970s to the 1980s and contributed to the improvement of the situation, did not fulfill the ideological function to entrust to it and emerged as a weak form of indoctrination of Soviet notions

Key words: late Soviet period, labor ethics, poster, consumer revolution.

Позднесоветская трудовая этика: взгляд через политический плакат

Остапчук Елена

(Отдел образования покровского городского совета)

Одним из важных идеологических постулатов советского общества был тезис трудовой этики, в которой «каждый имел право на труд, но никто не имел право не работать». В позднесоветскую эпоху смысловое и практическое наполнение этого утверждения существенно меняется. Потребительская революция, которая активно осваивала просторы советского бытия, диктовала свои правила и формировала новые представления о труде. В позднесоветской системе организации трудовых отношений материальные мотивации систематически игнорировались, морально-этические стимулы для работника стояли на заднем плане, а принудительные советское государство уже не могло использовать так, как во времена милитаризации экономики 1930-х годов. То есть, речь шла о полной атрофии основ советского культа Труда.

Политический плакат, который должен был стать ярким примером становления новой советской инженерии середины 1970-х – 1980-х годов и способствовать стабилизации ситуации, не выполнял возложенной на него идеологической функции и был слабой формой индоктринации советских смыслов

Ключевые слова: позднесоветская эпоха, трудовая этика, плакат, потребительская революция.

Розмірковуючи над епохою пізньорадянського суспільства, американський антрополог Алексей Юрчак використовує серед інших поняття «перформативного зсуву» та звертає увагу на те, що в контексті пізнього соціалізму домінувало відтворення норми ідеологічного вислову, ритуалу чи символу на рівні саме їхньої форми, хоча зазвичай їх зміст істотно змінювався, набуваючи інших конотацій¹. Саме виключно в ідеологічно визначених межах транслювався і концепт про працевцентристськість (у термінах російського соціолога Володимира Магуна)² радянського суспільства, яке за час свого існування говорило про себе як про державу робітників. Література, образотворче мистецтво, кіно мали доводити до кожного всередині країни і зовні, як зазначає Михайло Піскунов, що радянського робітника пропаганда зазвичай зображувала великим м'язистим чоловіком у спецівці – головний бенефіціар системи. При цьому реальні робочі були не схожі на героїчних двійників з плакатів і своїм різноманіттям представляли для офіційних теоретиків певну проблему. Особливо яскраво це проявилось після смерті Сталіна і взяття курсу на мирне співіснування, коли ідея зіткнення клас-на-клас поступилася місцем імперативу підвищення продуктивності праці, а втілена маскулінність з молотом – графіками змагання з Америкою по чавуну і надоям³.

¹ Юрчак А. Это было навсегда, пока не кончилось. Последнее советское поколение [Электронный ресурс] / А. Юрчак. – Режим доступа: <https://www.litres.ru/static/trials/09/60/40/09604025.a4.pdf>

² Магун В. С. Смена диапазона (современные российские трудовые ценности и протестантская этика) / В. С. Магун // Отечественные записки. – 2003. – № 3. – С. 260–275.

³ Піскунов М. Кто такой советский рабочий и что с ним стало? / М. Піскунов. – Режим доступа: <https://eu.spb.ru/forthcoming-events/19290-kto-takoj-sovetskij-rabochij-i-cto-s-nim-stalo>

Російські дослідники В. Михайлин та Г. Беляєва звертають увагу на те, що у модерному політичному просторі найбільш репрезентативним із зображень, які мали чітку політичну прагматику, був саме політичний плакат⁴. Одна з найсильніших радянських форм примусової міфологізації культу Праці – політичний плакат, як потужний засіб масової агітації, пропаганди та виховання, приклад єднання мільйонів залучених акторів неосяжною кількістю друкованих примірників, повинен був вирішувати широкий спектр завдань, починаючи від візуалізації політичного курсу країни та закінчуючи проблемами гігієни та охорони здоров'я.

На нашу думку, аналіз трудової проблематики через плакатний жанр може сприяти уточненню механізмів радянської соціальної інженерії, вивченню взаємодії архаїчної та нової символіки, ціннісних орієнтирів в суперечливій пізньорадянській повсякденності, що зберігають інерційний вплив і сьогодні. Як методологічна основа використовується ідея західних істориків і соціологів Чарльза і Кріса Тіллі, які розглядали систему мотивів і спонукань до роботи як систему трьох практик: матеріальної винагороди (compensation), морально-етичні стимули і зобов'язання (commitment) та примус або насильство (coercion). На думку авторів, ці компоненти в різних поєднаннях діяли стосовно до різних країн, історичних умов і обставин. Метою роботи є спроба розглянути явище пізньорадянської трудової етики у площині запропонованих Тіллі механізмів через політичний плакат та його символічну роль у полі авторитетного дискурсу кінця 1970–1980-х рр.

Цікаво розглянути основні елементи плакатних композицій, за допомогою яких пізньорадянський плакат здійснював покладену на нього «втягуючу» функцію. Один з інтуїтивно знайдених засобів впливу політичного плаката – фігура, взята крупним планом, з ясно помітними рисами обличчя, що імітує ситуацію близького комунікативного контакту для кожного з тих, хто бачить її глядачів. Подібного роду фігури виразно розпадаються на два основних типи: «посередник» і «герой». Основний принцип дії фігури «посередника» – імітація близького контакту, особливо проти фігур дрібніших, віддаленіших або з фігур, які створюють дальній, значущий смисловий план зображення. Головна його функція – довірче запрошення в іншу, бажану реальність вищого порядку. Посередник легко орієнтуватися як «свій» з тих чи інших параметрах: представник конкретного класу (селянин, робітник, солдат, працівниця), вікової чи гендерної групи⁵.

⁴ Михайлин В. Политический плакат: рамки восприятия и воздействия [Электронный ресурс] / В. Михайлин, Г. Беляева // Неприкосновенный запас. – 2012. – № 1(81). – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2012/1/m4.html>

⁵ Михайлин В., Беляева Г. Политический плакат: рамки восприятия и воздействия...

Малюнок 1⁶

Малюнок 2⁷

Дещо по-іншому вибудовується принцип дії іншого типу великої плакатної фігури – «героя» («бога», «втілення публічного простору»), який наділений рисами портретної схожості з конкретною публічною особою і має моментально сприйматися глядачем. У цьому разі вплив плаката збільшувався за рахунок кількох додаткових факторів. По-перше, в багаторазовій повторюваності, яка сприяла інтеріоризації не тільки «плакатних осіб», а й інших елементів відповідних візуальних кодів. По-друге, за рахунок особливої організації плакатного візуального простору в його співвіднесеності з тими великими за площею просторами, в які воно вписано⁸.

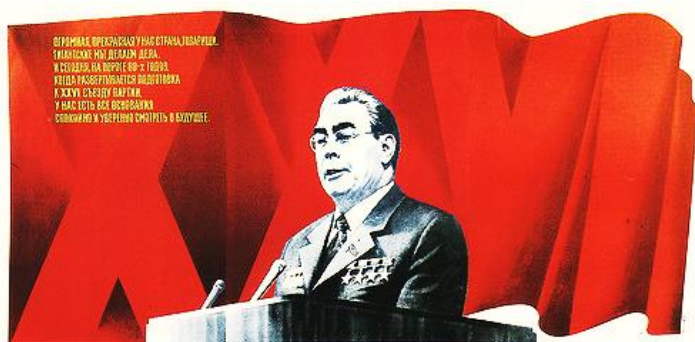
Малюнок 3⁹

⁶ Режим доступу: <http://tramvaiiskusstv.ru/plakat.html>

⁷ Режим доступу: <http://tramvaiiskusstv.ru/plakat.html>

⁸ Михайлин В., Беляева Г. Политический плакат: рамки восприятия и воздействия...

⁹ Режим доступу: <http://www.krasnoyeznamya.ru/pic.php?vrub=rm&pid=25&picid=1021>

Малюнок 4¹⁰

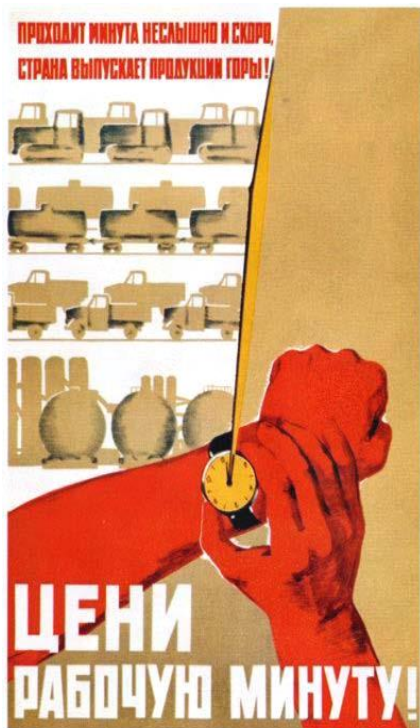
Через що ж авторитетний радянський дискурс пізньорадянської епохи потребував потужної підтримки політичного плакату? Виробнича діяльність кінця 70-х – середини 80-х рр. ХХ ст. характеризувалася цілою низкою проблем. Суттєве погіршення техніко-економічного стану промислового сегмента, планове управління, низький рівень трудової та технологічної дисципліни, невирішена ситуація з плінністю кадрів, формалізація соціалістичного змагання свідчили не тільки про прогресуючу кризу промисловості, а й були приводом для серйозних змін у трудовій етиці, не на користь ідеологем радянського керівництва. Тому на плакат покладаються надважливі ідеологічні завдання: стимулювання до підвищення продуктивності праці, покращення якості продукції, пропонується економія ресурсів та робочого часу, засуджуються порушники дисципліни, а найголовніше – він повинен був реанімувати трудовий ентузіазм мас та пропонував ударний труд як вищу цінність.

Для глядача пізньорадянський плакат не залишав поле для роздумів: 1) пропонуючи зручну та звичну для нього проектну реальність та майбутнє; 2) полегшуючи входження в цю реальність, вказуючи шляхи та напрями; й 3) вибудовуючи цю реальність максимально простою, не допускаючи різночитань та дозволяючи лише структурувати свої інтенції та свою поведінку максимально вигідно для партії¹¹. Одночасно, «як форма ідеологічного висловлювання», він, на думку О. Юрчака, «ставав більш застиглим, передбачуваним, можливим до переносу з одного контексту до іншого»¹².

¹⁰ Режим доступу: <http://www.russianposter.ru/index.php?sid=sihgvQ9tx6oDCp&rid=31020130100004>

¹¹ Михайлин В., Беяева Г. Политический плакат: рамки восприятия и воздействия...

¹² Юрчак А. – Вказ. праця.

Малюнок 5¹³

Малюнок 6¹⁴

Малюнок 7¹⁵

Малюнок 8¹⁶

¹³ Режим доступу: <http://tramvaiiskusstv.ru/plakat.html>.

¹⁴ Режим доступу: <http://tramvaiiskusstv.ru/plakat.html>

¹⁵ Режим доступу: <http://tramvaiiskusstv.ru/plakat.html>

¹⁶ Режим доступу: <http://www.russianposter.ru/index.php?sid=sihgvQ9tx6oDCp&rid=31020130100004>

Малюнок 9¹⁷

Малюнок 10¹⁸

До того ж проба реанімувати трудовий ентузіазм була приречена на поразку через об'єктивні обставини. Насамперед через домінування моральних стимулів над матеріальними. Другою важливою обставиною було те, що реанімація ентузіазму розгорталася в умовах споживчої революції, що набирала силу. Поглиблення споживчої революції стало саме тим благодатним ґрунтом, на якому виростили нові уявлення про працю.

Втрачали будь-яке значення плановий розподіл працівників, громадські заклики, апеляція до виробничої активності за політичним або моральним спонуканням. Система постійно відтворювала умови, що сприяли падінню стимулів у праці. Чим гострішим був дефіцит робочих кадрів, тим сильніше було бажання робочих звільнитися. Якщо ж вони не звільнялися, то прогулювали, а якщо не прогулювали, то найчастіше манкірували своїми обов'язками, впливаючи на інших робочих, вели тривалі розмови в курилках, «ділили на трьох» тощо. До звільнень адміністрація вдавалася у крайньому разі, тому що побоювалася урізання штатного розкладу, скорочення фонду заробітної плати та резерву для маневрування робочою силою¹⁹. Про механізми відкритого примусу вже не йшлося. Отже, люди розуміли, що комуністичною фразеологією партійні ідеологи просто прикривали власні прорахунки.

Одночасно, на символічному рівні образ ідеального радянського формувався досить успішно, зокрема й через політичний плакат. Зрештою, образ ідеального радянського поступово ставав канонем, недосяжним, але таким, в існуванні прикладів якого пересічна людина була впевнена²⁰.

Період 1970–80-х рр. відрізняється крайньою суперечливістю між доктринальними партійними настановами з приводу трудової етики і сферою відношення до

¹⁷ Режим доступу: <http://tramvaiiskusstv.ru/plakat.html>

¹⁸ Режим доступу: <http://tramvaiiskusstv.ru/plakat.html>

¹⁹ Маркевич А. М. Проблемы мотивации труда на российском и советском предприятии [Электронный ресурс] / А. М. Маркевич, А. К. Соколов. – Режим доступу: <https://refdb.ru/look/1333952.html>

²⁰ Стяжкіна О. Радянське як своє, чуже, інше: теоретичні підходи / О. Стяжкіна // Нові сторінки історії Донбасу: Збірник статей. Кн. 26. – Вінниця, 2017. – С. 66.

праці з боку радянських робітників. Пізньорадянський політичний плакат звертався до індивіда, який потрапив у публічний простір, особисто, однак, робив він це за межами сімейних, сусідських і дружніх контекстів, експлуатуючи відповідні мікрогрупові рівні ситуативного кодування та не привласнюючи пов'язаних з ними приватних зон. Конструкції із закликом «Слава!» несли в собі досить потужний заряд, який з часом девальгувався від частого до нерозбірливого використання, а в брежнєвську епоху перетворився на щось на кшталт мантри²¹. Тому політичний плакат поставав як реконверсійна символічна форма пізнього соціалізму, не виконуючи покладених на нього ідеологічних сподівань. Він трансліював настанови трудової етики в рамках авторитетного дискурсу, але вже не знаходив вдячного споживача.

References

- Magun, V. S. (2003). Smena diapazona (sovremennyye rossiyskiye trudovyye tsennosti i protestantskaya etika). *Otechestvennyye zapiski*, 3, 260–275. [in Russian].
- Markevich, A. M., & Sokolov, A. K. Problemy motivatsii truda na rossiyskom i sovetskom predpriyatii. Retrieved from: <https://refdb.ru/look/1333952.html>. [in Russian].
- Mikhaylin, V., & Belyayeva, G. Politicheskiy plakat: ramki vospriyatiya i vozdeystviya. *Neprikosnovennyi zapas*, 1(81). Retrieved from: <http://magazines.russ.ru/nz/2012/1/m4.html>. [in Russian]
- Piskunov, M. (2018). Kto takoy sovetskiy rabochiy i chto s nim stalo?. Retrieved from: <https://eu.spb.ru/forthcoming-events/19290-kto-takoj-sovetskij-rabochij-i-chto-s-nim-stalo>. [in Russian].
- Stiazhkina, O. (2017). Radianske yak svoje, chuzhe, inshe: teoretychni pidkhody. *Novi storinky istorii Donbasu – The New Pages of History of Donbas*. 26. [in Ukrainian].
- Yurchak, A. (2014). *Eto bylo navsegda, poka ne konchilos. Poslednee sovetskoe pokolenie* (A. Belyaeva trans.). Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie. [in Russian].

²¹ Михайлин В., Беляева Г. Политический плакат: рамки восприятия и воздействия...